
Культурно-мистецькі новації й літературний процес кінця XIX – початку XX ст. в оцінці І. Франка

А. С. Дубровська,

*викладач кафедри українознавства Харківського гуманітарного
університету «Народна українська академія»,
кандидат філологічних наук*

Відомо, що на межі століть світова і європейська література перебувала в кризовому стані, пов'язаному зі зневірою у всемогутності людського розуму й такого, що характеризувався критикою позитивізму, головного раціонального пізнання світу (студії С. К'єркегора, Ф. Ніцше, З. Фройда, А. Шопенгауера). В українській літературі нові тенденції найяскравіше виявилися у творчості О. Кобилянської, М. Вороного, В. Винниченка, В. Стефаника, М. Яцкова та інших письменників межі століть. Виникло таке явище, як „модернізм”. На думку дослідниці, терміном „модернізм” в українській літературі „позначені різні явища різних періодів”, часто діаметрально протилежного змісту” [4, 27].

На думку Т. Гундорової, „європейський модернізм у європейському теоретичному дискурсі ... асоціюється з високою культурою, особливо під впливом складання модерністичного канону” [2, 8-9]. „Модернізм фіксував кризу просвітницько-раціоналістичної моделі прогресу, наголошуючи на роль підсвідомого..., стверджував право індивідуальності на свободу, а формами ствердження ставали мова, естетика й мистецтво” [2, 18]. Посилювалася суб'єктизація викладу, наголошувалося на вирішальному значенні підсвідомих і позасвідомих імпульсів у формуванні стилю мислення й поведінки людини, розмивалася структура творів, автори зверталися до складних форм художньої умовності (міф, притча, фрагментарна проза).

Саме через те, що модернізм став явищем розриву „старої” й „нової” традиції в українській літературі, пропагуючи естетизм, елітарність, нові методи пізнання дійсності й внутрішнього світу

людини, у першу чергу почуття, відчуття, підсвідомі процеси, виникла дискусія в літературному процесі, в якій „переплітаються питання естетичного, культуротворчого та національно-просвітницького характеру” [2, 22]. Виник розрив між літературним явищем (модернізмом) та його критичною рефлексією, ... який став чи не центральною проблемою всього ХХ століття для української культури” [2, 21].

Центральне місце в трактування означених трансформацій належало І. Франкові. Будучи письменником і критиком „старої генерації”, він підтримував молодих письменників, вважаючи, що українська література повинна якісно й кількісно розвиватися в європейському контексті. „Універсальність творчого генія І. Франка”, – на думку Р. Голода, – позитивно позначилася на українському літературному процесі, відкриваючи шляхи до подальшого екстенсивного та інтенсивного розвитку” [1, 57]. Однак багато дослідників (І. Дорошенко, П. Ляшкевич, М. Сріблянський) „звинувачують” письменника в антимодернізмі, про що свідчить негативна рецензія на збірку О. Луцького „В такі хвили” – „Маніфест „Молодої Музи”, видана в 1906 році на сторінках „Літературно-наукового вісника”. І. Франко, як відомо, сприйняв не все з програми „молодомузівців” і у згаданій статті заперечив „прагнення О. Луцького зорієнтувати молоде покоління на „тип людини, що втратила всяку віру й надію”, на розрив із традиціями реалізму І. Карпенка-Карого, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, твори яких молотомузівці вважали вузько утилітарними. І. Франко небезпідставно запитував: „...В яким „містичнім новім небі” ви обіцяєте їм (молодому поколінню. – А. Д.) тепло й заспокоєння?” [5, 411; 5, 413]. На думку Н. Шумило, О. Луцький та І. Франко репрезентували два погляди на розвиток новітньої літератури: „вкрай модерністичний ..., і такий, що застерігав від містико-абстрактних розумувань” [5, 103].

Письменник усвідомлював, що „кінець ХІХ – початок ХХ століття пов’язаний із відчутно окресленою тенденцією до „індивідуалізації” та „суб’єктивізації” художнього мислення, що в мистецькій практиці виявилось ... „вищою культурою” авторської душі” [6, 106]. У статті „З останніх десятиліть ХІХ віку” І. Франко аналізує літературний процес межі століть, вивчає

творчий доробок молодих письменників, які заявили себе прихильниками модерного мислення. Письменник констатує появу нової генерації українських письменників, пріоритетом творчості яких є модерне – не реалістичне, а чуттєве мислення. Зважаючи на це, І. Франко визначає відмінності „нової” й „старої” шкіл (точніше, манер), до яких він зводить усю різнобічність художніх стилів” [2, 37] у статтях „Старе й нове в сучасній українській літературі”, „Принципи й безпринципність”, „З останніх десятиліть ХІХ віку”. Специфічність і новаторство „нової” школи, за І. Франком, визначає нове трактування традиційних для української літератури тем, пов’язане з появою „іншої вихідної точки, іншої мети, іншої техніки” [5, 108].

Аналізуючи літературно-критичний доробок І. Франка, можна виділити низку висновків щодо творчого методу письменника, його ставлення до нових віянь в українському літературному й культурно-мистецькому процесі межі століть. Р. Голод розглядає художню спадщину митця як „дзеркало українського та світового літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття” [1, 59], відзначає, що „секрети поетичної творчості письменника – в його вмінні гармонізувати індивідуальну авторську майстерність із національними традиціями та загальносвітовими тенденціями в розвитку літератури” [1, 59]. На думку літературознавця, характерною ознакою творчої манери письма митця була універсальність, „синтез здобутків різних літературних напрямів, у тому числі й романтизму” [1, 58], перебування у „постійній силовій напрузі протилежно спрямованих полюсів рацію та емоцію” [1, 58].

На думку франкознавців, заслугою І. Франка є створення „на основі реалістичного та натуралістичного мистецтва власної концепції „наукового реалізму” [1, 58], яка переосмислювалася письменником „на перетині двох методологічних шкіл: культурно-історичної та естетико-психологічної” [6, 106]. „Реалізм у різних його модифікаціях становить поетикальну домінанту окремих Франкових творів і циклів” [1, 58].

І. Франко уважав, що основним завданням поета було „з розрізнених явищ, які підпадають під наші змисли, сотворити

цілість, пройняту одним духом, оживлену новою ідеєю, сотворити новий, безсмертний животвір...” [5, 110].

Одним із наріжних у творчості митця є питання традиції й новаторства, які митець розглядав у тому числі в статті „Старе й нове в сучасній українській літературі”. І. Франко, намагаючись збагнути питання традиції й новаторства в літературному процесі межі століть, перш за все намагається відповісти на питання: „Чи робить наша література прогрес, а коли робить, то в яким напрямі” [5, 106], звідси, намагається зорієнтуватися, „куди ми йдемо, і подати вказівки, чи слід туди йти, чи, може, ні” [5, 106].

Оцінюючи набутки молодшої генерації українських письменників у статті „З останніх десятиліть ХІХ віку”, критик зауважує, що поряд із новим розумінням літератури та її завдань, відходом від єдиноможливого на той час реалістичного зображення дійсності, продовжує діяти закон традиції й новаторства, оскільки реалізм не зникає ні як метод, ні як напрям, але перестає бути домінуючим. До того ж І. Франко зазначає, що реалізм не повинен бути „мертвою фотографією”, а „залишатися образом, огрітим власним чуттям автора, надиханим глибшою ідеєю” [5, 496]. Митець окреслює нові тенденції в літературному процесі межі століть (виділяє модерне мислення, відхід від реалістичної традиції, оновлення жанрової системи) й робить висновок, що для молодших авторів ця тенденція була природною, оскільки дозволяла адекватно зображувати нові тенденції епохи межі століть, позначеною естетикою модернізму.

На думку франкознавців, „наріжним каменем франківської концепції розуміння нової якості реалізму (за Н. Шумило)..., є психологізм (Р. Голод, Т. Гундорова, І. Денисюк, С. Паличко, Н. Шумило тощо). І. Франко у статті „Принципи й безпринципність” визначає завдання літератури: „бути зеркалом часу, малювати чоловіка в його суспільному зв’язку і в тайниках його душі, давати сучасності й потомності те, що Золя називав «людськими документами»...” [5, 365]. Митець, аналізуючи тезу С. Єфремова про те, що „одним із признаков дозрілості літератури є ... зворот до питань соціального життя” [5, 362], відкриває ознаки „зрілої” літератури, яка йде „не від індивідуальної психології до соціології, а навпаки, від соціології до індивідуальної психології” [5, 363], відкидаючи пріоритет

соціальності в літературі. Отже, на думку І. Денисюка, „у цій франковій тезі – ключ до розуміння нової якості психологізму в тогочасній літературі” [3, 308].

За І. Франком, „нова якість психологізму полягає в тому, що завдяки йому відбулися жанрові й композиційні зміни. Тепер „для них (письменників – А. Д.) головна річ – людська душа, її стан, її рухи в тих чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле оточення” [5, 108]. Тобто, нове, що вносить у літературу молоде покоління письменників, лежить не в нових темах, а способі потрактування цих тем залежно від нових культурно-мистецьких передумов, у літературній манері або в способі відчуття й бачення митцями світу, оперуючи новими засобами зображення дійсності, зосередженою, в першу чергу, на відчутті, відображенні й вираженні внутрішнього світу особистості. На думку І. Франка, „стара” школа дала українській літературі великих епіків і драматургів, таких як: Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, І. Тобілевич, А. Свидницький, які змальовували людське життя оком обсерватора й мораліста, оскільки у творах постійно присутній голос автора. Основна мета „старої” літератури – описати, змалювати, зобразити ті чи інші соціальні, громадські порядки, ілюструючи їх типами чи характерами, які розвиваються в певному середовищі.

„Нова” школа письменників межі століть поставила завдання змалювати людську душу. „Старі” письменники виходять від змалювання зверхнього світу, природи, суспільства, а „нові” змальовують внутрішній світ персонажа зсередини. Виходячи з цього, І. Франко виділяє основні ознаки модерного письма: брак довгих описів, віддання переваги ліриці, фрагментарність прози, схильність до ритмічності й музичності, спрощення будови твору, вільна композиція, внутрішній сюжет, стислість, лаконічність, мистецтво півтонів [3, 310], настроєвість, звернення до „внутрішніх, душевних конфліктів та катастроф” [5, 109], дифузія жанрів і родів, ліризм у прозі [3, 312]. Важливою для нової літератури є відмова від змалювання соціальних конфліктів дійсності, натомість пропагування творити літературу, яка апелювала би до культури душі, естетизму, європейських культурних цінностей, „високого” мистецтва.

Отже, І. Франко в аналізованих статтях глибоко й повно проаналізував провідні тенденції літературно-мистецького

процесу кінця XIX – початку XX століття. Високо поцінувавши набуток „старої” письменницької школи – реалістичної у своїх засадничих положеннях, привітав появу „нової”, модерністичної школи митців. І. Франко довів, що попередній, „народницький” період у літературі не можна заперечити, оскільки будь-яке нове явище має попередників, спирається на традиції, не виникає з нічого. Йдеться про розвиток соціально-психологічної, філософсько-психологічної течій у реалізмі, розширення жанрової парадигми, збагачення поетики, що, зрештою, стало стимулом для подальших трансформацій: чуттєвого сприйняття світу людиною, звернення до вивчення підсвідомих та позасвідомих механізмів буття. Беззаперечною є заслуга І.Франка, який схарактеризував нові тенденції в літературі, зосередившись на теоретичному їх обґрунтуванні й виявивши синтез обох тенденцій у власній художній творчості.

Література

1. Голод Р. Творчість Івана Франка як дзеркало літературного процесу кінця XIX – початку XX століття / Роман Голод // Дивослово. – 2005. – № 12 (585). Грудень. – С. 57-59.
2. Гундорова Т. ПроЯвлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Часопис, Критика, 2009. – 447 с. – (Сер. „Критичні студії”).
3. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. / Іван Денисюк. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Т. 2 : Франкознавчі дослідження. – 528 с.
4. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко : [упор. Віра Агеєва, Богдан Кравченко; передм. Марії Зубрицької]. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 679 с.
5. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. Література і мистецтво. Т. 26-43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981–1984. – Т. 34 . – С. 360-365 ; Т. 35 . – С. 91-112 ; Т. 37. – С. 410-417 ; Т. 41 . – С. 471-531.
6. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – початку XX століття / Наталя Шумило : [відп. ред. П. М. Федченко]. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.